
**ՎԼԱԴԻԿ ՆԵՐՍԵՍՅԱՆՑԻ ԻՐԱՎԱՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

Ումանք իրենց ողջ կյանքը նվիրում են որոշակի արժեքների, սակայն հազվադեպ է այդ նվիրումը հանգեցնում այնպիսի բացառիկ ներդաշնակության, որ դժվար է լինում միանշանակ եզրակացության հանգել. մա ընդ է նվիրվել արժեքին, թե՛ արժեքն է բացահայտել մարդուն: Կարծում եմ՝ այդպիսին է եղել նաև իրավունքի փիլիսոփայության երախտավոր, ակադեմիկոս Վլադիկ Ներսեսյանցը, քանզի գիտությունը նրա կյանքը դարձրել է արտասովոր: Գիտության նվիրյալ լինելով հանդերձ՝ նա ապրել է մարդ-մտավորականին բնորոշ լիարժեք կյանքով, եղել է երեկոյթների ու ընկերական հավաքների «աղը», միայն իրեն բնորոշ հումորով հրամցրել է թարմ անեկդոտներ, արտասանել է իր լիրիկական ստեղծագործությունները և այլն:

2005 թ. հուլիսին իմանալով, որ բժիշկներն ախտորոշել են վիրահատության ոչ ենթակա թոքերի քաղցկեղ, գիտնականը միանգամայն հանգիստ ասել է. «*Ես ոչնչի համար չեմ ամիստուս*»: Կինը (մասնագիտությամբ ևս իրավագետ է և գիտության մեջ ճանաչված տեսաբան) նկատել է. «*Վլադիկն իր կյանքով է վաստակել այդպիսի պատասխանատու արտահայտություն անելու իրավունքը*»¹:

Իմ և իմ որոշ ընկերների գիտական գործունեության մեջ առանցքային հետազոտ է թողել Ներսեսյանցի հետ անմիջական ծանոթությունը: 1984 թ. ընդունվեցի ԽՍՀՄ գիտությունների ազգային ակադեմիայի պետության և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտուրա: Հենց այստեղ էլ ինձ վիճակվեց ուսման երեք տարիների ընթացքում սերտ շփումներ ունենալ հիրավի համամարդկային արժեքներով ապրող մեծ գիտնականի՝ Վլադիկ Ներսեսյանցի հետ, որը ղեկավարում էր նույն ինստիտուտի *քաղաքական ուսմունքների և իրավունքի փիլիսոփայության բաժինը*՝ ի դեպ, պատմության մեջ միակ անկուսակցական վարիչն է եղել, այն էլ այն բաժնի, որի անվանման մեջ առկա էր «քաղաքական» եզրույթը: Չեմ թաքցնում, ինձ համար չափազանց բարդ էր պարզապես շփվել մի մարդու հետ, որի գաղափարները ձևավորվում ու դրսևորվում էին ինձ և իմ հասակակիցներին դեռևս անհասանելի հարթությունում:

¹ Лапаева В. В. Владик Сумбатович Нерсисянц. Ер., 2009, с. 41.

Բնորոշ է Վ. Գրաֆսկու դիտարկումը. «Ներսեսյանցի տեսությունների վրա ավելի շատ հղում են կատարում, քան հասկանում են դրանց խորքային էությունը, իսկ ավելի հաճախ ճիշտ չեն ընտրվում հետազոտության տեսանկյունները»²: Հավելենք, որ Վլ. Ներսեսյանցի աշխատություններին հղումներ կատարելու միտումը շարունակվում է նաև մեր օրերում: Ի դեպ, Վ. Գրաֆսկու մտահոգությունը միանգամայն հիմնավորված է. խնդիրն այն է, որ հատկապես դասագրքերում ու ուսումնական ձեռնարկներում իրավունքի էության վերաբերյալ Վլ. Ներսեսյանցի ուսմունքը հաճախ կա՛մ *անհարկի նույնացվում է բնական իրավունքի տեսության հետ*, կա՛մ դիտարկվում է որպես «փիլիսոփայական տարրերով հագեցած»³: Այս համատեքստում գոհացնող է այն, որ վերջին շրջանում նկատվում է որոշ աշխուժացում՝ անկախ այն հանգամանքից, թե դրա հեղինակները համամիտ են իրավունքի ազատականության Վլ. Ներսեսյանցի տեսության հետ, թե ոչ, այն հնարավորինս համարժեք ներկայացնում են որպես մեր օրերում լայն տարածում ստացած տեսություն⁴:

Բուրրովին այլ է վիճակն իրավունքի էության հիմնախնդիրներով հետաքրքրված նոր սերնդի իրավագետների շրջանում. վերջիններս իրենց հետազոտություններում հիմնականում հղում են Վլ. Ներսեսյանցին, ինչը հույս է տալիս, որ, թերևս, ապագայում ակնկալվում է մեծ իրավագետի հետնորդների ազդու ուժի ձևավորում:

Գիտնականի իրավունքի տեսության նկատմամբ գիտական անչափ մեծ հետաքրքրության, ինչ-որ իմաստով ակնհայտ անհանդուրժողականության գաղտնիքը թերևս թաքնված է հենց այդ տեսության գիտագործնական ուղղվածության մեջ. այն չի սահմանափակվում սուկակադեմիական, խիստ տեսական-փիլիսոփայական հայեցակարգերով, այլ առաջադրում է գործնական տեսանկյունի խնդիրներ, դրանց լուծման որոշակի եղանակներ, որոնք ոչ միշտ է, որ համահունչ են եղել ընթացիկ պետական քաղաքականությանը:

Այսօր ՌԴ ԳԱԱ պետության և իրավունքի ինստիտուտում ամեն տարի կազմակերպվում են մեր հայրենակցի հիշատակին նվիրված իրավափիլիսոփայական ընթերցումներ: Հատկանշական է, որ այդ գիտաժողովներին մասնակցում են ոչ միայն ՌԴ, այլև ողջ աշխարհի ճա-

² **Графский В. Г.** Интегральная (общая синтезированная) юриспруденция как теоретическое и практические знания // "Материалы философско-правовых чтений памяти академика В. С. Нерсесянца". М., 2006, с. 159.

³ Տե՛ս օրինակ՝ «Теория государства и права»: Учебник. М., 2004, էջ 800, **Храпанюк В. Н.** Теория государства и права. Учебник. М., 1993., «Теория государства и права». Курс лекций. М., 1999, էջ 162-166:

⁴ Տե՛ս օրինակ՝ Макуев Р. Х. Теория государства и права. Учебник. Орел, 2003, էջ 246-249, Мартышин О. В. О концепции учебника теории государства и права. № 8. 2002, էջ 61-65, «Պետության և իրավունքի տեսություն 2»: Դասախոսություն / Արթուր Վաղարշյան: ԵՊՀ, Եր., 2011, էջ 448:

նաչված գիտնականներ: Ընդ որում՝ չեն խորշում ակադեմիկոսի գիտական ժառանգության մասին խոսել նաև այն իրավագետները, որոնք ժամանակին եղել են նրա երդվյալ հակառակորդները (Բ. Տոպոբին, Ա. Միցկևիչ և այլն), անգամ փորձել են խոչընդոտել նրա գիտական աշխատությունների տպագրությունը և այլն:

Վլ. Ներսեսյանցի գիտական ժառանգության արժևորմանը նվիրված գործեր շատ կան, դրանցից հիշատակելի է հատկապես նրա տիկնոջ՝ Վ. Լապանայի «Վլադիկ Սուսրատի Ներսեսյանց» վերտառությամբ կենսագրական մենագրությունը: Ի դեպ, այդ գրքի նախաբանի հեղինակ Գագիկ Հարությունյանը գրել է. «Այս գրքի հեղինակը, ըստ էության, հենց Վլադիկ Սուսրատի Ներսեսյանցն է: Գրքում արտացոլված նրա մտքերը, հասարակական հարաբերությունների իրավական էության վերաբերյալ փիլիսոփայական դատողությունները, մարդկային բնության նրա պոետիկ ընդհանրացումները կհարստացնեն միլիոնավոր մարդկանց գիտական և հոգևոր կյանքը»⁵:

Թերևս դժվար է բացատրել իրավունքի փիլիսոփայության նկատմամբ Վլ. Ներսեսյանցի սիրո գաղտնիքները: Այս կապակցությամբ Վալենտինա Լապանան գտնում էր, որ «Ժողովրդի թշնամի» ճանաչված և աքսորված իր հորը դեռևս մանուկ հասակում կորցրած Վլադիկը եղել է հոր պաշտամունքի և կյանքի դժվարություններին, հատկապես խորհրդային անմարդկային բռնապետությանը հնարավորինս ամուրոգով դիմակայելու ականատեսը, ինչն էլ կանխորոշել է նրա հետագա մտածելակերպը: «Ժողովրդի թշնամու» զավակի գործերը չեն կամեցել ընդունել բուհի փիլիսոփայության ֆակուլտետ, ինչն էլ առիթ է դարձել կայացնելու դժվարին որոշում՝ թաքցնել հոր դատվածության փաստը և հաջորդ տարի ընդունվել իրավաբանական ֆակուլտետ: Միջնակարգ դպրոցը գերազանցությամբ ավարտած երիտասարդին լավագույն դեպքում կարող էին թույլ տալ ընդունվել տեխնիկական մասնագիտությամբ որևէ բուհ, ինչն էլ դրանից երկու տարի առաջ արել էր Վլ. Ներսեսյանցը, սակայն մեկ տարի գերազանցությամբ սովորելուց հետո վերադարձել էր Երևան, այնուամենայնիվ փիլիսոփայական ընդունվելու անքակտ մտադրությամբ:

Եթե զուտ վիճակագրության լեզվով փորձենք արտահայտվել, ապա պետք է փաստենք, որ Ներսեսյանցը հեղինակել է շուրջ 400 գիտական աշխատանք, որոնցից 16-ը՝ մենագրություն: Սակայն վիճակագրությունը հաճախ ի գործու չէ համարժեք արտացոլելու գիտնականի ժառանգության իրական կշիռը: Մենք կարող ենք հղում կատարել բազմաթիվ հանրաճանաչ իրավագետների կարծիքների, սակայն նպատակահարմար ենք համարում վկայակոչել ՌԴ սահմանադրական դատարանի նախագահ, իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Դ. Չորկինի

⁵ Ланаева В. В., նշվ. աշխ., էջ 4:

հետևյալ դիպուկ եզրակացությունը. «*Ինձ համար հիրավի անչափ հաճելի է, երբ ժամանակակից ասպիրանտներն իրենց եզրահանգումները կառուցելիս հղում են կատարում այնպիսի մեծ գիտնականի, ինչպիսին է Վլադիկ Սումբատի Ներսեսյանցը: Ես գտնում եմ, որ նա իրավունքի փիլիսոփայության ոռու ամենամեծ գիտնականներից է: Դժվար է նրան համեմատել որևէ մեկի հետ և նույն կերպ դժվար է գտնել նրան հավասար որևէ մեկին ինչպես մեր, այնպես էլ անցյալ դարում, և դա այն դեպքում, երբ 20-րդ դարը հարուստ է եղել ականավոր գիտնականներով: Բորիս Չիչերին, Ալեքսանդր Գրադովսկի, Նիկոլայ Կորկունով, Պավել Նովգորոդցև, Սերգեյ Մուրոմցև... այս անունները ոչ միայն ոռուսական, եվրոպական, այլև համաշխարհային նշանակության են»⁶:*

Իսկ ճանաչված իրավագետ, երջանկահիշատակ Վլ. Նազարյանի կարծիքով, «*Իրավագիտության բնագավառում Վ. Ս. Ներսեսյանցի հսկայական նվաճումներից է իրավունքի և պետության նոր տեսության մշակումը, որը մինչ այդ բուհական դասագրքերում շարադրված այդ գիտությունից տարբերվում է ճիշտ այնպես, ինչպես Ա. Էյնշտեյնի ֆիզիկան՝ Բ. Նյուտոնի ֆիզիկայից*»⁷: Նկատենք, որ «նոր տեսություն» եզրույթը իրավագետը իրավամբ օգտագործել է հատկապես երկու հայեցակարգերի՝ ազատական կամ լիբերտային ուսմունքի և ցիվիլիզմի մանիֆեստի առնչությամբ:

Իհարկե, չափազանց լայն է եղել իրավունքի փիլիսոփայության հիմնախնդիրները համակարգված ու համալիր հետազոտելու առաքելություն ստանձնած գիտնականի կողմից բացահայտված գաղափարների շրջանակը, սակայն, կարծում եմ, նրա գիտական ժառանգությունը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու փուլի, որոնցից առաջինում հեղինակը կենտրոնացած էր իրավունքի և օրենքի էության ու փոխհարաբերության, իրավունքի միանգամայն նոր տեսության՝ *ազատականության ուսմունքի* մշակման վրա, իսկ երկրորդում հիմնականում զբաղվում էր *սոցիալիզմից ցիվիլիզմին* անցման շրջանի բարդագույն հիմնախնդիրների համակողմանի հետազոտությամբ: Ընդ որում՝ այս երկու փուլերի միջև առկա է սերտ կապ, քանզի հենց իրավունքի ազատականության հայեցակարգն է կանխորոշում սոցիալիզմից նոր հասարակարգի անցման անհրաժեշտությունը:

Եթե ներկայումս հստակորեն չեն տարբերակվում «օրենք» և «իրավունք» եզրույթները, անգամ իսկ շփոթում և անհարկի նույնացնում են «օրենքի գերակայություն» և «իրավունքի գերակայություն» եզրույթները, ապա Վլ. Ներսեսյանցի՝ դեռևս 1977 թ. «Советское государство и право» գիտական հանդեսի համար պատրաստած «*Իրավունք և օրենք*.

⁶ www.consultant.ru.

⁷ Վ. Ս. Ներսեսյանց, Ցիվիլիզմի մանիֆեստը: Պոստսոցիալիզմը հավասարության, ազատության և արդարության համաշխարհային-պատմական առաջընթացում: Թարգմանությամբ Վլ. Նազարյանի, Ա. Մանուկյանի և Ս. Միմոնյանի, Եր., 2001, էջ 5:

դրանց տարբերությունը և հարաբերակցությունը» վերտառությամբ հողվածում արտահայտած մտքերը այսօր էլ չեն կորցրել իրենց արդիականությունը: *Դրանում հեղինակն առաջին անգամ փորձ էր արել իրավունքը հակադրել օրենքին* և այն մեկնաբանել ոչ թե բնական իրավունքին բնորոշ կանխադրություններով, այլ առավել լայն՝ ոչ միայն օրենքի, այլև պետության էությունը կանխորոշող երևույթի: Հասկանալի պատճառներով այն, իհարկե, մերժվել էր, իսկ մի քանի տարի անց տպագրվեց վերանայված տեսքով: Բարեբախտաբար նախնական տարբերակը պահպանվել էր տիկին Լապանայի անձնական արխիվում⁸: Սակայն գիտական համառ խառնվածքի տեր անհատ լինելով՝ Վլ. Ներսեսյանցը, այնուամենայնիվ, իրավունքի ու օրենքի փոխհարաբերության մասին իր տեսությունը կարողացել է հրապարակել, ճիշտ է այլ վերտառությամբ և մի փոքր խմբագրելուց հետո: Ընդ որում, հիշյալ գիտական հանդեսի կազմակերպած «կլոր սեղանի» նյութերը հրապարակելիս խմբագիրներն իրենց հերթին ևս «որոշ» ուղղումներ էին արել: Տիկին Վալենտինա Լապանայի խոսքերով՝ դրանք արտաքուստ չնչին միջամտություններ էին, սակայն էապես խաթարել էին բուն գաղափարը⁹:

Գիտական հանդեսի այդ տարիների գլխավոր խմբագիր Ա. Միցկևիչը մերժումը պատճառաբանել է այն փաստարկներով, որ այդ տեսությամբ ամբողջովին անտեսվում են իրավագիտության մեջ արմատացած իրավունքի էության առնչությամբ անբեկանելի գաղափարները, որ իբր կոռեկտ չէ հղում կատարել Կ. Մարքսին, քանի որ վերջինիս ուսմունքից այդպիսի եզրահանգումներ բխեցնելն առնվազն խելամիտ չէ և այլն: Նկատենք, որ Վլ. Ներսեսյանցը հետագայում առավել հիմնավոր փաստարկներ է բերել իր մոտեցումների իրավաչափությունը հիմնավորելու, այդ թվում՝ Կ. Մարքսի գաղափարների խորքային հարցադրումները բացահայտելու համար:

Ներկայացնելով իրավունքը որպես հավասարության, ազատության և արդարության եռամիասնություն՝ Վլ. Ներսեսյանցը գտնում էր, որ թեև ազատությունը հավասարության օբյեկտն է, սակայն այն այնպես պետք է կարգավորի ազատությունը, ներազդի վերջինիս վրա, որ ապահովվի լիարժեք արդարություն: Այս եռամիասնությունը Վլ. Ներսեսյանցի եղբայրը՝ Վազգեն Ներսեսյանցը, համեմատում էր սուրբ երրորդության՝ հոր, որդու և սուրբ հոգու եռամիասնության հետ, ինչին Վլ. Ներսեսյանցն առանձնապես չի հակառակվել:

Իրավունքի և օրենքի փոխհարաբերության վերաբերյալ Վլ. Ներսեսյանցի գաղափարները *զգալիորեն հարստացնում են իրավունքի գերակայության սկզբունքը:* Այդ հայեցակարգի շրջանակներում արդեն բավարար չեն համարվում օրենքի՝ իրավունքին խիստ համապատասխանության և նմանաբնույթ այլ պահանջները: Այս դեպքում իրավուն-

⁸ Տե՛ս Ланаева В. С. նշվ. աշխ., էջ 118-124:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 19-21:

քը դիտվում է ոչ միայն որպես որևէ օրենսդրական ակտով ամրագրված իրավական վարքագծի կանոնների, այլև հարաբերությունների համակարգ, որը ոչ թե հաջորդում, այլ նախորդում է օրենքին: Ըստ այդ հայեցակարգի՝ իրավունքն ու պետությունը խիստ սահմանազատված չեն, այլ մեկ միասնություն են:

Ընդ որում՝ հիշյալ եռամիասնության շրջանակներում ձևական հավասարության գլխավոր միջոցը Վլ. Ներսեսյանցը համարում էր *փոխհատուցման ինստիտուտը*, ըստ որի՝ ի սկզբանե սոցիալապես խոցելի խավի ներկայացուցիչներին ոչ թե տրվում են արտոնություններ, կամ իրականացվում է տարբերակված ֆինանսահարկային քաղաքականություն, այլ արդեն իսկ միատեսակ, խտրականությունից զերծ քաղաքականությամբ առաջացած ոչ իրավահավասար իրավիճակը շտկվում է արդար փոխհատուցումների միջոցով:

Ի դեպ, ներկայումս արևմտյան Եվրոպայի բազմաթիվ երկրներում, դարձյալ փաստացի իրավահավասարություն ապահովելու նկատառումով, նախապատվությունը տրվում է միևնույն իրավախախտման համար տարբերակված չափով տուգանք նշանակելու եղանակին, ինչը, սակայն, շատերի կողմից ընկալվում է որպես չարդարացված խտրականության դրսևորում: Բնորոշ է այն, որ միևնույն իրավախախտման, ասենք՝ ճանապարհային երթևեկության կանոնները խախտելու համար ֆիզիկական անձանց նկատմամբ նշանակվող տուգանքի չափը պայմանավորված է նրանց եկամուտներով, որի վերաբերյալ տեղեկությունը սահմանված կարգով կուտակվում է պետական իրավասու մարմիններում (խոսքը եկամուտների ու ծախսերի վերաբերյալ հայտարարագրերի մասին է): Ըստ այդմ՝ տուգանքի չափերը կարող են անհամեմատ տարբեր լինել, որի հիմքում ընկած են ոչ միայն կանխարգելման սկզբունքի երաշխավորման, այլև ձևական հավասարության առնչությամբ արդի պատկերացումները: Իհարկե, այս մոտեցման դեպքում հարկ է լինում վերանայել պատասխանատվության անհատականացման, ձևական հավասարության վերաբերյալ քրեական իրավունքում ձևավորված հայեցակարգերը:

Մեր երկրում ևս այս խնդիրը ձեռք է բերել արդիականություն, սակայն այդ առնչությամբ լիարժեք միասնական լուծում դեռևս չի առաջադրվել, և, կարծում ենք, վերը նշված հայեցակարգը կարող է սպառիչ էլակետ ծառայել իրավական համապատասխան լուծումների համար: Մասնավորապես, պետական սանկցիաների, այդ թվում՝ տուգանքի չափը տնտեսական հանցագործությունների ու զանցանքների դեպքում պայմանավորված է ոչ այնքան պատճառված վնասի, որքան ստացված կամ ստացվելիք եկամուտների չափով: Նույն կերպ, օրինակ, հարկերից խուսափելու հանցանքի վտանգավորության աստիճանը կանխորոշվում է գումարի այն չափով, որքանով տվյալ իրավունքի սուբյեկտը չարամտորեն խուսափել է հարկը վճարելուց: Սակայն

այս մոտեցումը հետևողական ու համակարգված գնահատելը դեռևս չափազանց վաղ է, քանզի նույն քրեական կամ վարչական օրենսդրությունում հաճախ հիմք է ընդունվում ոչ թե անմիջապես տնտեսությանը, այլ *կոնկրետ անձանց, կազմակերպություններին կամ պետությանը պատճառված վնասի չափը, թեպետ տվյալ իրավախախտումների անմիջական օբյեկտը հենց տնտեսական գործունեությունն է*: Բնորոշ է այն, որ դեռևս ցարական Ռուսաստանի քրեական օրենսդրությունում վտանգավորության աստիճան էր համարվում ոչ թե շահույթի, այլ շրջանառության չափը, ինչը նաև ներկայումս է ընդունելի լուծում Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում:

Կարծում ենք՝ եթե տեսականորեն մի պահ փորձեինք քրեական և վարչական պատասխանատվության ոլորտում հետևողականորեն ներդնել Վլ. Ներսեսյանցի իրավունքի ազատականության հայեցակարգը, ապա հարկ կլիներ սանկցիաների չափի հիմքում դնել ոչ միայն պատճառված վնասի, այլև իրավունքի տվյալ սուբյեկտի եկամուտների չափը (սակայն ոչ տվյալ գործունեությունից ստացված շահույթի չափը), իսկ տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված իրավախախտումների դեպքում՝ նաև շրջանառության ծավալը: Վերջին հաշվով, տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված իրավախախտումների վտանգավորության աստիճանը ոչ թե այս կամ այն կոնկրետ գործարքով ստացված եկամտի, այլ տնտեսական գործունեությանը պատճառված վնասի չափն է, որն արդեն դրսևորվում է տնտեսական մրցակցության և ազատ տնտեսական գործունեության սկզբունքի խաթարման աստիճանով, ինչի լավագույն ցուցիչը շրջանառության ծավալն է: Այլ կերպ ասած՝ չգրանցված առևտրային կազմակերպությունը հնարավոր է տևական ժամանակով շահույթ չստանա, սակայն մեծ շրջանառությամբ խաթարի տնտեսական մրցակցության սկզբունքը, խոչընդոտի այլոց ազատ տնտեսական գործունեությունը և այլն: Այս տեսանկյունից արդեն գործնականում գրեթե անլուծելի խնդիր է դառնում, օրինակ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 187-րդ հոդվածով ամրագրված այն մոտեցումը, որ հանցակազմի հատկանիշ է ճանաչվում անձանց, կազմակերպություններին և պետությանը պատճառված զգալի վնասը:

Վլ. Ներսեսյանցի համար գոյություն չեն ունեցել բացարձակ, անմեկնելի ճշմարտություններ, սակայն դա բնավ չի նշանակել, որ իրավունքի փիլիսոփայության միանգամայն նոր գաղափարներ առաջադրելիս նա տարվել է ինքնանպատակ նորամուծություններով. յուրաքանչյուր տեսություն, ուսմունք կամ տեսակետ բացառապես հազեցած են համարձակ, բայց և սպառիչ ու հավաստի հիմնավորումներով, առանձնանում են իրավաքաղաքական արդի բարդ իրավիճակում հնարավորինս լավագույն լուծումներ առաջադրելու մղումով:

Խորհրդային իրավամտածելակերպից իրավունքի փիլիսոփայությո-

յան արդի գաղափարախոսության անցնելու բարդ ու հակասական իրավիճակում ոչ միայն իրավական անհրաժեշտ մշակույթ ձևավորելու, այն համակողմանի պատկերացնելու, այլև ինքնատիպ ու խիստ համոզիչ խոսք ասելու ունակությունը տրված է ոչ բոլորին: Այս տեսանկյունից Վլ. Ներսեսյանցը երջանիկ բացառություն էր, քանզի եկավ համարժեք ընկալելի դարձնելու ոչ միայն խորհրդային իրավագիտակցությանը խորթ, բայց և արդեն լայն տարածում ստացած գաղափարները, այլև բարձրացնելու դրանց նշաձողը և անգամ դրանց հեղինակների համար մեկ անգամ ևս իրենց տեսակետները վերանայելու անթաքույց անհրաժեշտությունն ընդգծելու առաքելությամբ: Մեծ գիտնականի այդ ջանքերը պսակվեցին հաջողությամբ, որի վկայությունն են բարձր գնահատականները, որոնցից մի քանիսին մենք արդեն անդրադարձանք:

Ի դեպ, Վլ. Ներսեսյանցը սիրում էր հաճախ կրկնել, որ գրավիտացիան տարածվում է միայն ֆիզիկական օրենքների վրա, իսկ սոցիալական օրենքները չեն խրախուսում հոգևոր արժեքները «դեն նետելը», այլ կերպ ասած՝ դրանց քամահրանքով վերաբերվելը, քանի որ դրանք կա՛մ այլևս չեն վերադառնում, կա՛մ վերադառնում են անձանաչելիորեն «հրեշավոր» տեսքով ու հարկադրում գողջալ:

Վլադիկ Ներսեսյանցի գրավոր խոսքը, նյութի շարադրանքը անվերապահորեն բարդ են, այն ուղեկցվում են բազմաթիվ նոր գաղափարներով ու եզրույթներով, սակայն նյութը խրթին չէ. այն պարզապես նախատեսված է իրավունքի փիլիսոփայության գաղափարների նկատմամբ խորքային պատկերացումներ ունեցողների համար: Նրա գաղափարները քիչ թե շատ ճիշտ ընկալելու համար պահանջվում է պատշաճ պատրաստվածություն, սակայն նույնիսկ դա հաճախ բավարար չի լինում դրանք լիարժեք ընկալելու համար, ինչն ընդգծել են նաև նրա գործընկերները:

Չափազանց բարդ է հակիրճ անդրադառնալ իրավագետի գիտական ժառանգությանը և համակարգված ներկայացնել դրա ազդեցությունն իրավունքի զարգացման արդի հեռանկարների կանխորոշման կտրվածքով, քանզի բուն ժառանգությունն ավելի քան բազմաշերտ է ու համընդգրկուն: Մյուս կողմից՝ իրավունքի զարգացման հեռանկարները կանխորոշելիս հարկ է նկատի ունենալ, որ իրավունքի փիլիսոփայության գիտակը արել է այնպիսի բազմասպեկտ դիտարկումներ, որոնք հնարավորություն են տալիս ծրագրելու իրավունքի զարգացման էվոլյուցիոն փուլերը, ընդ որում՝ *յուրաքանչյուր փուլի ակնկալվելիք ձեռքբերումները կարող են հետագա բարելավումների կայուն նախապայման լինել:*

Հանրահայտ է, որ Վլ. Ներսեսյանցը եղել է իրավունքի պոզիտիվիզմի (լեզիզմի) անհաշտ հակառակորդը, սակայն նա բնավ չի բավարարվել քննադատությամբ, այլ մշակել է իրավունքի միանգամայն նոր հայեցակարգ, ըստ որի՝ ամեն մի օրենք, որն անգամ ապահովվում է

պետության հարկադրանքով, դեռևս իրավունք չէ: «*Իրավունքը, - գրում է Վլ. Ներսեսյանցը, - մարդկության համաշխարհային պատմության մեջ ազատության մաթեմատիկան է, մարդկանց՝ որպես ձևականորեն (իրավաբանորեն) ազատ անհատների հավասարության առաջընթացը: Իրավունքի մեխանիզմի՝ ձևական (իրավական) հավասարության միջոցով մարդկանց՝ սկզբում անազատ զանգվածն աստիճանաբար, պատմական զարգացմանը զուգընթաց վերափոխվում է ազատ անհատների: Իրավական հավասարությունը հնարավոր և իրական է դարձնում ազատությունը համընդհանուր նորմատիվ-իրավական ձևի ներքո, որոշակի իրավակարգի տեսքով*»¹⁰:

Ինքնատիպ ու խորաթափանց էին Վլ. Ներսեսյանցի գաղափարները նաև *սոցիալական պետության* էության առնչությամբ: Նրա համոզմամբ՝ սոցիալական կարող է համարվել այն պետությունը, որի սոցիալական քաղաքականության հիմքում դրվում է *ձևական հավասարությունն ապահովելու իրավական սկզբունքը*¹¹: Իսկ ձևական հավասարության երաշխիք էր համարում հավասար իրավունակությունը, որին կարելի է հասնել միայն այն դեպքում, երբ պետությունը սոցիալական թույլ պաշտպանված խմբերին ցուցաբերում է այնպիսի աջակցություն, առանց որի վերջիններս չէին կարող սուսկ իրենց ընդհանուր իրավունակությամբ ձեռք բերել այնպիսի կարգավիճակ, որը բնորոշ կլիներ մյուս սոցիալական խմբերին:

Հակադրվելով տարածված այն տեսակետին, թե ձևական իրավահավասարությունը յուրաքանչյուրին հավասար հնարավորությունների ընձեռումն է, Վլ. Ներսեսյանցը գտնում է, որ յուրաքանչյուրին տրվող հնարավորությունների շրջանակը չի կարող արհեստականորեն միատեսակ լինել, այն պետք է պայմանավորված լինի տվյալ անձի համար այնպիսի իրավական կարգավիճակ ապահովելու պահանջով, որի դեպքում կապահովվի հնարավորինս իրական հավասարություն: Այլ կերպ ասած՝ հավասար հնարավորությունների ընձեռումը կարող է ոչ թե ապահովել իրական իրավահավասարություն, այլ էլ ավելի խորացնել փաստացի անհավասար կարգավիճակը: Հնարավորությունների շրջանակը թելադրված է այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են տարիքը, առողջական վիճակը և այլ օբյեկտիվ հանգամանքներ: Ընդ որում՝ ձևական հավասարության վերոհիշյալ մեկնաբանությունն ունի գիտական հստակ արժեք, այն է՝ միայն այդպիսի հավասարության պայմաններում անձը կարող է օժտված լինել *ազատությամբ*:

Վլ. Ներսեսյանցի հետազոտություններն առավել ընդգծված գիտազործնական նշանակություն ունեցան ԽՍՀՄ-ի փլուզման հետևանքով անցման շրջանի հրամայականով թելադրված իրավափիլիսոփայական բարդագույն խնդիրների լուծումները բացահայտելու համա-

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 7:

¹¹ См. u **Нерсесянц В. С.** Философия права. М., 1997, էջ 30:

տեքստում: Իր իսկ բնորոշմամբ, փաստորեն, պետք է տեղի ունենար անցում սոցիալիզմից քաղաքակրթություն: Իրավագետների շրջանում ձևավորվել էր իսկական խառնաշփոթ. մի մասը հակված էր այն տեսակետին, թե սոցիալիզմ դեռևս չի ձևավորվել, իսկ պատմական նոր փուլը հենց լավագույն նախադրյալներ է ստեղծել այն վերջնականապես կառուցելու համար: Մյուս հատվածն ընդհանրապես ենթադրում էր, որ երբևէ իրական սոցիալիզմ կառուցելու փորձեր չեն էլ ձեռնարկվել, որ զորանոցային սոցիալիզմ ձևավորելու համար ստեղծվել են լավագույն նախապայմանները:

Խորհրդային համակարգի փլուզման հիմնական պատճառ էր համարվում ոչ այնքան բուն համակարգի էությունը, որքան սոցիալիզմի գաղափարներից շեղվելը: Այլ կերպ ասած՝ հասարակական իրավագիտակցությունը ոչ միայն միատարր չէր, այլև առանձնանում էր խիստ բևեռվածությամբ, որի պայմաններում հիրավի անկաշկանդ դատողություններ անելն ու օրավուր աճող մարտահրավերներին դիմակայելու ունակ տեսություններ մշակելը պահանջում էին աներևակայելի տաղանդ:

Վլ. Ներսեսյանցը, անդրադառնալով նշված երկփեղկվածությանը, նկատում է, որ զանգվածների գիտակցության հենքը «կոշտ» պրակտիկայի և «զուտ» գաղափարի սինթեզն է, ընդ որում՝ պրակտիկայի և գաղափարի նման բարդ փոխհարաբերության խնդիրը համարվում է խիստ այժմեական, իսկ առանձին դեպքերում՝ գրեթե անհաղթահարելի: Այդպիսի իրավիճակներում չափազանց դժվար է լինում առաջադրել նոր գաղափարներ, քանզի իրավագիտակցության հիմքում գերիշխում է այն մտայնությունը, որ ձախողումների իրական պատճառը ոչ թե բուն գաղափարն է, այլ դրա սխալ ընկալումն ու կիրառումը: Խիստ քննադատության ենթարկելով սոցիալիզմի գաղափարը բացառապես շեղված պրակտիկայով բացատրելը՝ Վլ. Ներսեսյանցը գտնում էր, որ դրանով վարկաբեկվում է ոչ միայն պրակտիկան, այլև բուն գաղափարը:

Ըստ նրա՝ ցանկացած, այսպես կոչված, «զուտ» գաղափար ինքնըստինքյան չի կարող արժանանալ «զուտ» պրակտիկայի, քանզի այս կամ այն չափով շեղումներն անխուսափելի են, սակայն նաև գաղափարը պետք է լինի այնքան կոռ ու հնարավորինս նվազ խոցելի, որ նվազագույնի հասցվեն շեղումները կամ, ինչպես ինքն էր նկատում, «ձևախեղումները» և «խեղաթյուրումները»: Միաժամանակ, թյուրըմբռնումներից ձեռնպահ մնալու նկատառումով հարկ է նկատել, որ սոցիալիզմի հասարակարգի նկատմամբ Վլ. Ներսեսյանցը բնավ չի դրսևորել միանշանակ ժխտողական վերաբերմունք. «Ցիվիլիզմի հայեցակարգը ցույց է տալիս, որ սոցիալիզմը ո՛չ պատմական սխալ է, ո՛չ էլ իզուր ծախսված ժամանակ, որ մեր նախորդների և հայրենակիցների մի քանի սերունդների աննախադեպ զոհերն իզուր չեն եղել, որ սոցիալիզմի ժամանակ առաջին անգամ (սոցիալիստական սեփական

նության տեսքով) համամարդկային քաղաքակրթության ավելի բարձր, ավելի արդարացի, ավելի մարդասիրական աստիճանի անցնելու նախադրյալներ են ստեղծվել»¹²:

Իր բազմաթիվ աշխատություններում անդրադառնալով հետխորհրդային շրջանի իրավափիլիսոփայական հայեցակարգերին՝ հեղինակը առանձնացրել է միմյանցից սկզբունքորեն տարբերվող երեք հայեցակարգեր: Դրանցից «կապիտալիստամետ» հայեցակարգի կողմնակիցները ելակետ էին ընդունում այն, որ սոցիալիզմը պատմական սխալ էր, և պետք է վերադառնալ կապիտալիզմին: Հաջորդ՝ այսպես կոչված «մարքսիստական-կոմունիստական» հայեցակարգը, որին արդեն մասամբ անդրադարձանք վերևում, փորձում էր վերակենդանացնել սոցիալիզմը՝ պատճառաբանելով, որ այն ձախողվել է խեղաթյուրումների և ձևախեղումների հետևանքով: Եվ, վերջապես, առաջ էր քաշվում *ցիվիլիզմի* հայեցակարգը, որի հիմնադիրն էր ակադեմիկոսը, ըստ որի՝ ոչ թե անհրաժեշտ է անցում կատարել կամ վերադառնալ կապիտալիզմին, այլ հարկ է ձևավորել այնպիսի սոցիալ-տնտեսական և պատմաիրավական հասարակարգ, որտեղ կերաշխավորվի «իրավունքի ձևերի (ներառյալ՝ սեփականության, պետության և իրավական այլ ձևեր) պատմական զարգացման, սոցիալական կյանքում ազատության, հավասարության և արդարության առաջընթաց»¹³:

Վլ. Ներսեսյանցը իրավունքի, հասարակարգի ու ընդհանրապես սոցիալական բոլոր երևույթների հիմքում որպես կանխորոշիչ գործոն համարում էր սեփականությունը. «... *Սոցիալիզմն իր բացասական փորձով ապացուցեց, որ սեփականությունը (իսկ դա, առաջին հերթին, արտադրության միջոցների նկատմամբ սեփականությունն է) ոչ թե իրավունքի ու մարդկանց ազատության արտահայտման սոսկ ելակետային և կարևոր ձևերից մեկն է, այլ ազատության ու ընդհանրապես իրավունքի համար անհրաժեշտ և քաղաքակիրթ հողը: Որտեղ չկա սեփականություն, այնտեղ ոչ միայն չկան, այլև սկզբունքորեն անհնար են ազատությունը, իրավունքը, հավասարությունը, անկախ անձը և այլն*»¹⁴:

Թերևս սեփականության իրավունքի էության համարժեք ըմբռնումն էր գիտնականին մղում ներկայացնելու սոցիալիզմից անցումը այնպիսի քաղաքակիրթ հասարակարգի, որի դեպքում սոցիալիզմի օրոք ձեռք բերված սեփականությունը հավասարապես կբաշխվի բնակչությանը, իսկ հակառակ դեպքում պարզապես տեղի կունենան հանրային գույքի հափշտակություն և պետության հոգսերից տարանջատվելու անհազ ձգտում, որոնք ընդհանուր ոչինչ չեն ունենա ժողովրդա-

¹² Վ. Ս. Ներսեսյանց, Ցիվիլիզմի մանիֆեստը: Պոստսոցիալիզմը հավասարության, ազատության և արդարության համաշխարհային-պատմական առաջընթացում, էջ 4:

¹³ Նույն տեղում, էջ 47:

¹⁴ Նույն տեղում:

վար ու քաղաքակիրթ արժեհամակարգի հետ: Վլ. Ներսեսյանցը, տարիներ անց արդեն համոզված լինելով, որ Ռուսաստանում իր կանխատեսումները, ցավոք, իրականացան, նկատում է. «... Ներկայիս սեփականատերերն իրենց վրա չեն վերցրել նույնիսկ իրենց բյուրոկրատական-սեփականատիրական պետությունը պահելու ծախսերը և այդ բերքը դրել են ոչ սեփականատերերի՝ հասարակության համբերատար ու օրինապահ մեծամասնության, հեշտությամբ հարկվող և բազմիցս կողոպտվող հարկատուների վրա: Մակայն ... «քաղաքակիրթ երկրներում», որոնց մասին դուք հիշում եք սոսկ ձեզ համար ձեռնտու դեպքերում, մասնավոր սեփականությունը չի ստեղծվել ո՛չ սոցիալիստական սեփականությունը «զավթելու» միջոցով, ո՛չ էլ սոցիալիստական ժառանգության ուրիշի բաժինների հաշվին: Մի մոռացեք ձեր սեփականության ու ձեր իշխանության կոնկրետ տեղի և կոնկրետ ժամանակի մասին: Ձեր առջև մի հասարակություն է, որը դեռևս հրաժեշտ չի տվել իր սոցիալիստական անցյալին և հրաժեշտ չի տա, քանի դեռ այս կամ այն ձևով ձեզանից չի ստացել սոցիալիստական ժառանգությունից իրեն հասանելիք արդարացի մասը: Հենց դուք եք մեղավոր սոցիալիզմին՝ նման վտանգավոր ձևով (և առաջին հերթին՝ ձեզ համար) ձգձգվող հրաժեշտ տալու համար»¹⁵:

Նկատենք, որ այս տողերը միաժամանակ բովանդակում են սոցիալիստական մտածելակերպից հնարավորինս արագ ձերբազատվելը, այսպես կոչված, խորհրդային «բարի ժամանակները» մոռանալը խոչընդոտող հիմնական երևույթի խիստ ինքնատիպ բացատրությունը: Խորհրդային համակարգի փլուզումից հետո մարդիկ չեն կարողանում համակերպվել այն գաղափարի հետ, որ ժողովրդի հանրային սեփականությունը չէր կարող հավասարապես բաշխվել: Իսկ դրա անհրաժեշտությունը, ըստ Վլ. Ներսեսյանցի, բնորոշ էր հենց անցման փուլին, քանզի ֆեոդալիզմից կապիտալիզմի անցման փուլում ձևավորվել է բոլորովին այլ իրավիճակ, մասնավորապես՝ գոյություն չի ունեցել հանրային սեփականություն, ուստի չի էլ ծագել դրա արդարացի բաշխման խնդիր:

Վլ. Ներսեսյանցը գտնում էր, որ հենց մասնավոր սեփականության զարգացման օրենքներն են պահանջում, որ այն կենտրոնանա հասարակության փոքրամասնության ձեռքում, ինչը տեղի կունենար նաև սոցիալիստական սեփականությունը հավասարապես բաշխելուց հետո, սակայն դա արդեն կլիներ բնական գործընթաց և արհեստականորեն չէր ուղեկցվի պարտադրված համաշխարհայինություններով և չէր հանգեցնի զանգվածների դժգոհությանը:

Լինելով գերմանական դասական փիլիսոփայության հսկաներ Հեգելի և Կանտի ուսմունքների լավագույն գիտակներից (1975 թ. դոկտո-

¹⁵ Նույն տեղում:

րական ատենախոսություն է պաշտպանել «Հեգելի քաղաքական-իրավական տեսությունը և դրա մեկնաբանությունը» թեմայով՝ Վլ. Ներսեսյանցը գտնում էր, որ Հեգելը, փաստորեն, ֆեոդալիզմից անմիջապես հետո կապիտալիզմը պատմության ավարտ համարելով, օբյեկտիվորեն սահմանափակվել է պատմական զարգացումների տվյալ փուլին բնորոշ երևույթների փիլիսոփայական ընդհանրացմամբ, մասնավորապես՝ Հեգելը չէր կարող կանխորոշել սեփականության այնպիսի կառուցակարգ, որը կհամատեղեր մասնավոր սեփականությունը բնույթով դրան նման մեկ այլ սեփականության հետ: Տվյալ դեպքում հեղինակը նկատի է ունեցել իր առաջ քաշած ցիվիլիզմի նախապայման «քաղաքացիական սեփականության» տեսությունը:

Ի դեպ, 20-րդ դարի սկզբներին սոցիալիզմի ծագման հնարավորության մասին ևս սակավաթիվ իրավագետներ են համամիտ եղել: Ի. Ա. Պոկրովսկին այն եզակի իրավագետներից էր, որը գիտականորեն հիմնավորում էր սոցիալիզմի, սոցիալիստական սկզբունքներով համայնավարական սեփականության, այլանային տնտեսության հնարավորության մասին¹⁶: Նա ոչ թե հակված էր այդ ուսմունքին, այլ պարզապես գործնականում հնարավոր էր համարում այդպիսի համակարգի ձևավորումը հեղափոխության շնորհիվ՝ միաժամանակ կանխորոշելով այդ համակարգի անխուսափելի կործանումը: Ի դեպ, հենց այս «անհեռատես» կանխատեսման համար Ի. Պոկրովսկին գրկվել է Սանկտ Պետերբուրգի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի դեկանի պաշտոնից:

Այսպիսով, Վլ. Ներսեսյանցը փորձում է հիմնավորել, թե ինչու է Հեգելի կապիտալիզմը համարել պատմական առաջընթացի բարձրակետ, ինչու նա չի կանխատեսել պատմության և իրավունքի էվոլյուցիայի միջանկյալ փուլ, որի հաղթահարումն արդեն չէր կարող իրականացվել կապիտալիզմին անցման պարզունակ սկզբունքով: Վլ. Ներսեսյանցը, ինչպես և քաղաքացիական իրավունքի դասական Ի. Պոկրովսկին, այսպիսով, այն գաղափարն են հիմնավորում, որ սոցիալիզմը, միանգամայն հնարավոր լինելով հանդերձ, անցումային հասարակարգ է, որ այն պատմության ավարտը չէ: Ի տարբերություն Ի. Պոկրովսկու՝ Վլ. Ներսեսյանցը գտնում է, որ սոցիալիզմից անցում կապիտալիզմին հնարավոր չէ, քանի որ ի սկզբանե խախտվում են մասնավոր սեփականության ձևավորման կապիտալիզմին բնորոշ կանոնները՝ դրանից բխող հետևանքներով հանդերձ:

Վլ. Ներսեսյանցը նույն կերպ էր բացատրում նաև սոցիալիզմը պատմության ավարտ համարելու Կ. Մարքսի ուսմունքի իրավափիլիսոփայական ակունքները: Այս դեպքում դարձյալ այն դրույթն էր առա-

¹⁶ См. у Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М.: "Статут" (в серии «Классика российской цивилистики»), 1998, էջ 37:

ջադրվում, որ պատմական զարգացումների տվյալ փուլը Կ. Մարքսին հնարավորություն չէր տալիս տեսնելու հնարավոր էվոյուցիան: Իր գաղափարների և այլ խոշոր փիլիսոփաների, հատկապես Հեգելի և Մարքսի տեսությունների միջև էական հակադրությունը Վլ. Ներսեսյանցը բացատրում է հետևյալ կերպ. «Օբյեկտիվ պատմական սահմանափակվածության անխուսափելիության ուժով այս հայեցակարգերից յուրաքանչյուրը յուրովի բացարձակացրել է հարաբերականը պատմության տեսանելի հատվածը ներկայացնելով որպես ընդհանրապես պատմության ավարտ»¹⁷: Տվյալ դեպքում նկատի է առնվել այն, որ Հեգելը պատմության ավարտ է համարել կապիտալիզմը, իսկ Մարքսը՝ սոցիալիզմը:

Մեծ իրավագետին մտահոգում էր այն, որ սոցիալիզմից սեփականաշնորհման «վայրենի» կանոններով կապիտալիզմին անցումը կարող է էլ ավելի ետ մղել հասարակարգի որակը՝ «արթնացնելով» դրանում *ֆեոդալիզմի տարրեր*. «Ղեպի սեփականության հարաբերությունների ֆեոդալիզացում շեղումը սկիզբ դրվեց հենց մասնավորեցման գործընթացով, որի հետևանքով իրական սեփականության ձեռքբերումը դարձավ սոսկ փոքրամասնության արտոնություն, այնպես որ այդ պայմաններում ձևավորվող սեփականության հարաբերություններն իրենցից ներկայացնում են հատուկ իրավունք-արտոնությունների խայտաբղետ խառնակույտ»¹⁸: Չարգացնելով սոցիալիզմից կապիտալիզմին անցնելու գաղափարների անհեռանկարայնության դրույթը՝ Վլ. Ներսեսյանցը նշում է. «Եթե սոցիալիզմը, չնայած դրա հետ կապված չարիքին, պատմական սխալ չէ, ապա սոցիալիզմը պետք է ունենա (ի տարբերություն կապիտալիզմի) իր ապագան և, հետևաբար, սխալ է դեպի կապիտալիզմ վերադառնալու մասին պատկերացումը»¹⁹:

Սոցիալիզմի ակնհայտ փլուզումը նկատի ունենալով՝ Վլ. Ներսեսյանցը գտնում էր, որ սոցիալիզմի հաղթահարման խնդիրը չի կարելի լուծել «Կարթագենի սկզբունքով»՝ մեխանիկական ոչնչացմամբ, հակակապիտալիստական տրամադրությունները պարզապես հնարավոր չէ ոչնչացնել, այն կառաջացնի անհարկի նոր սոցիալական հակասություններ. «Այստեղ տրոփում է համաշխարհային պատմության նյարդը»²⁰: Ի դեպ, մասնավորեցման և այդ համատեքստում բարեփոխումների հեղինակները ևս դա մասամբ գիտակցում էին և բացահայտ չէին հռչակում կապիտալիզմին անցնելու նկրտումների մասին, անգամ խուսափում էին դրա վերաբերյալ հիմնարար իրավական ակտերում

¹⁷ Վ. Ս. Ներսեսյանց, Ցիվիլիզմի մանիֆեստը: Պոստսոցիալիզմը հավասարության, ազատության և արդարության համաշխարհային-պատմական առաջընթացում, էջ 69:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 52:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 18:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 19:

հիմնադրություններ ամրագրել, ինչի վառ օրինակն էր ՌԴ 1993 թ. Սահմանադրությունը:

Ցիվիլիզմի հասարակարգում Վլ. Ներսեսյանցը չէր բացառում քաղաքացիական սեփականությանը զուգահեռ նաև պետության սեփականությունը, պարզապես գտնում էր, որ դրա օբյեկտը պետք է լինի ոչ թե ապաստոցիալիզացված սեփականությունը, այլ հարկերը²¹: Ընդ որում, ընդգծվում էր, որ ցանկացած այլ հասարակարգի դեպքում պոստսոցիալիզմի գաղափարն ուղղակի անընդունելի է, և սոցիալիզմը այն եզակի հասարակարգն է, որ թույլ է տալիս անցում կատարելու լիարժեք պոստսոցիալիզմի:

Պոստսոցիալիզմի պայմաններում քաղաքացիական սեփականության մի որոշ հատված կարող է նաև օտարվել կամ տրվել վարձակալությամբ, սակայն հարկ է սահմանել այն անձեռնմխելի հատվածը (օրինակ՝ ընդերք, անտառներ, ջրային ռեսուրսներ և այլն), որը մշտապես մնալու է որպես հանրային սեփականություն:

Սոցիալիզմի փլուզման փուլում սկսված մասնավորեցման գործընթացը, ըստ Վլ. Ներսեսյանցի, շեղում էր, ինչը սկիզբ դրեց սեփականության հարաբերությունների ֆեոդալականացմանը: Այդ իրավիճակին հանրության մեծ մասը չի կարող համակերպվել, իսկ «... երկրում շարունակվող անդորրը, եթե դա իրականում կա, երբեք էլ հասարակության մեծ մասի համաձայնությունը չէ կատարվածի հետ, այլ սոսկ առանց բռնի գործողությունների արդարացի, խաղաղ բարեփոխումների միջոցով ստեղծված իրավիճակը փոխելու հնարավորության նկատմամբ հույսի իներցիան»²²:

Ցիվիլիզմի մեկնակետը, այսպիսով, սեփականության առնչությամբ հասարակական պայմանագրի կնքման անհրաժեշտությունն է, այդ պայմանագրի գինը՝ «...վճար է սեփականության կազմավորված բոլոր ձևերի սոցիալական օրինականացման և համընդհանուր համաձայնության, երկրի ներսում ու դրանից դուրս դրանք բացահայտելու, օրինական գոյության և կենսագործունեության համար»²³:

Թեպետ Վլ. Ներսեսյանցին հաճախ են մեղադրել պրակտիկայից կտրված, զուտ տեսական դատողություններով տարվելու մեջ, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, նա երբեք չի կորցրել իրատես լինելու ունակությունը: Նախ, նա մի քանի տարի շարունակ եղել է պրակտիկ փաստաբան, որին առաջարկել են անգամ տեղափոխվել Ստավրոպոլի փաստաբանական գրասենյակ, որը խորհրդային տարիներին համարվում էր փաստաբանական լավագույն օղակներից մեկը: Բացի այդ, Վլ. Ներսեսյանցը շատ լավ գիտակցել է, որ անգամ իր մեթոդաբանությամբ իրականացված սոցիալական քաղաքականության արդյունքներով

²¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 38:

²² Նույն տեղում, էջ 77:

²³ Նույն տեղում, էջ 79:

հնարավոր չէ ապահովել լիարժեք իրավահավասարություն, որ վերջինիս ցուցիչը պայմանավորված է պատմական զարգացման տվյալ փուլում իրավական մշակույթի որակով, այլ կերպ ասած՝ փաստացի իրավահավասարության նախապայմաններ ստեղծելու պետական կամքի աստիճանով ու բազմաթիվ այլ սուբյեկտիվ ու օբյեկտիվ գործոններով: Ավելին, իր գաղափարներից նա մշտապես բխեցրել է որոշակի քաղաքականության ուրվագիծ:

Վլ. Ներսեսյանը երբեք չի տարվել հավակնոտ եզրահանգումներով ու գիտական աշխատությունների «սենսացիոն» վերտառություններով, նրա մենագրություններում պարզապես հնարավոր չէ հանդիպել բանավեճ չհանդուրժող գնահատականների կամ դատողությունների: Մյուս կողմից՝ նրա առաջադրած լուծումներն այնքան այժմեական են, որ անվերապահորեն կարող են պիտանի լինել նաև մեր օրերում ծագած ճգնաժամային երևույթները հաղթահարելու համար: Ընդ որում, Վլ. Ներսեսյանը հատուկ ընդգծել է, որ իր գաղափարները բնավ չեն սահմանափակվում ռուսական իրողությամբ. *«Այն ամենը, ինչ այս աշխատությունում ասված է ցիվիլիզմի մասին՝ Ռուսաստանը նկատի ունենալով, ըստ էության, այս կամ այն ճշգրտումներով, վերաբերում է նաև ցանկացած այլ պոստսոցիալիստական երկրի, ներառյալ՝ Հայաստանը: Հայ ընթերցողն ինքը կպարզի համապատասխան ճշգրտումների բնույթը»²⁴:*

Փորձենք ամփոփ ներկայացնել ակադեմիկոս Վլադիկ Ներսեսյանցի՝ արդի իրավական հիմնախնդիրների լուծմանը միտված իրավափիլիսոփայական հիմնարար գաղափարները:

1. Իրավունքը գրված օրենքը չէ, այն հավասարության, ազատության և արդարության եռամիասնության համընդհանուր ձևն է, որտեղ ազատությունը հավասարության օբյեկտն է, իսկ հավասարությունը, կարգավորելով այդ օբյեկտը, երաշխավորում է լիարժեք արդարություն:

2. Իրավունք և օրենք փոխհարաբերությունում օրենքը երկրորդական արժեք ունի, այն ստորադասվում է իրավունքին և ենթակա է գնահատման, քանի որ, ի տարբերություն իրավունքի, կարող է լինել լավը, ինչպիսին է իրավական օրենքը, կամ՝ վատը:

3. Գաղափարի արժեքը մեծապես կախված է ժամանակի ճիշտ ընտրությունից. հավասարապես անընդունելի է ինչպես ժամանակից շուտ, այնպես էլ անհարկի ուշացումով այն կիրառելը:

4. Սեփականությունը ազատության և ընդհանրապես իրավունքի անհրաժեշտ ու քաղաքակիրթ հողն է:

5. Սոցիալիզմին կարող է փոխարինել միայն այնպիսի հասարակարգ (ցիվիլիզմը), որում գերիշխող կլինի իրավունքը, ինչը ենթադրում է քաղաքացիական սեփականության ձևավորում:

6. Սոցիալիզմից նոր քաղաքակիրթ հասարակարգի անցումը դան-

²⁴ Նույն տեղում, էջ 4:

դադում է հենց հանրային սեփականության ոչ իրավաչափ բաշխման հետևանքով:

7. Ցանկացած գաղափարի կենսունակությունը մեծապես պայմանավորված է դրա իրավակիրառ պրակտիկայով, եթե տեղի են ունենում ձևախեղումներ և ձախողումներ, ուրեմն տվյալ գաղափարն ինքնին խոցելի է:

8. Սոցիալական պետության էությունը սոցիալական այնպիսի քաղաքականությունն է, որի հիմքում դրվում է տարբեր հնարավորությունների միջոցով ձևական հավասարություն իրականացնելու իրավական սկզբունքը:

Ինչ խոսք, այս շրջանակը չափազանց հարաբերական է, և հազիվ թե իրավաչափ և իրատեսական համարվի որևէ սկզբունքով սպառնիչ ցանկ կանխորոշելը: Պարադոքս է, բայց փաստ, որ գիտնականը ևս գիտակցել է բոլոր հարցերում *բացարձակ ճշմարտության հասնելու նաև իր անկարողությունը*. «*Երբեմն թվում է, թե մի լավ մտածելու դեպքում ամեն ինչ կպարզվի, բայց երբ լավ մտածում ես, հասկանում ես, որ դա միայն թվում է*»: Եվ իր այս միտքն առավել լիարժեք դարձնելու նկատառումով հավելել է. «*Հաղթահարիր քո մեջ հերոսին*»²⁵: Բնականաբար, տվյալ դեպքում խոսքը կարծեցյալ հերոսի մասին է:

Իսկ նրա գաղափարների հետագա ճակատագրի առնչությամբ ավելի քան դիպուկ է արտահայտվել Վալենտինա Լապանան. «*Վշտիկը հեռացավ, որպեսզի չխոչընդոտի իր հայեցակարգերի ինքնուրույն կյանքով ապրելու իրավունքը*»²⁶: Իսկ կյանքը ցույց տվեց, որ այդ հայեցակարգերը կենսունակ են և ի գորու են առանց դրանց հեղինակի աջակցության անգամ առաջընթաց ճանապարհի հարթելու:

Հասարակական կյանքի այս հարափոփոխ հորձանուտում դեռ մեծ հարց է, թե մեծագույն գիտնականի որ միտքը որ պահին ձեռք կբերի առանցքային նշանակություն, դրանցից հատկապես որը կդառնա ապագայի խնդիրների բանալին, ուստի հարկ ենք համարում այդ հարցերին պատասխանել իր իսկ խոսքերով. «*Ապագան չի կարելի հորինել կամ ստեղծել միայն անցյալի և ներկայի նյութից, քանի որ ապագայի այդ գլխավորն ու հենց այդ ապագան ստեղծողը, այսինքն՝ բուն նորը, միշտ էլ դուրս է ապագայի մասին բոլոր նախորդ պատկերացումների տեսանելիության շրջանակից*»²⁷:

Բանալի բառեր –*իրավական ժառանգություն, իրավական օրենք, իրավունքի փիլիսոփայություն, բնական իրավունք, «կոշտ» պրակտիկա, «մաքուր» գաղափար, ցիվիլիզմ*

²⁵ Ланаева В. В., նշվ. աշխ., էջ 120:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 41:

²⁷ Վ. Ս. Ներսեսյանց, Ցիվիլիզմի մանիֆեստը, էջ 51:

ГЕВОРГ ДАНИЕЛЯН – *Философско-правовое наследие Владика Нерсесянца и актуальные проблемы развития права.* – В статье систематизировано и обобщено философско-правовое наследие академика РАН Владика Нерсесянца, сопоставленное с актуальными проблемами отечественной правовой системы. В частности, обосновано, что политико-правовая идея или законодательная инициатива не могут считаться прогрессивными или приемлемыми, пока должным образом не учтены необходимые для их реализации особенности развития, уровень правовой культуры, материальный и социальный потенциал общества.

Сравнительный анализ приводит и к другим ключевым выводам, отправной точкой для обоснования которых послужили правовые идеи академика Нерсесянца.

Ключевые слова: *правовое наследие, правовой закон, философия права, естественное право, «жёсткая» практика, «чистая» идея, цивилизм*

GEVORG DANIELYAN – *Vladik Nersesiantz's Legal-philosophical Heritage and Actual Issues of the Development of Law.* – The author has summarized and systematized Vladik Nersesiantz's (Academician of RF, legal scholar of Armenian origin) legal-philosophical heritage. Based on the comparison of the latter one with the current issues of the Armenian legal system, the author brings forward scientific-practical conclusions, in particular, the author argues that any legal-political idea or any legislative initiative cannot be considered progressive or acceptable without reservations unless such factors as development particularities, the level of legal culture formation, material and social potential of the society, etc. required for implementation of such legislative initiative, are properly taken into account.

As a result of a comparative analysis this article also presents other conclusions of key importance which are formed, mostly, based on the legal ideas of academician Vladik Nersesyants.

Key words: *legal heritage, legal statute, the philosophy of law, natural right, «tough» practice, «pure» idea, civilism*